

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології
Кафедра корекційної педагогіки та інклюзивної освіти

Дипломна робота магістра

з теми: **«ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ УВАГИ У МОЛОДШИХ
ШКОЛЯРІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ»**

Виконала: студентка II курсу групи
спеціальності 016 Спеціальна освіта
Бернацька Світлана Василівна

Керівник:
Матвєєва М.П.,
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри корекційної
педагогіки та інклюзивної освіти

Кам'янець-Подільський – 2020 р

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРИТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ УВАГИ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ.....	6
1.1 Поняття уваги у психолого-педагогічній літературі.....	6
1.2 Особливості розвитку уваги у молодших школярів з типовим розвитком.....	22
1.3 Своєрідність розвитку уваги у молодших школярів з різними категоріями освітніх потреб.	33
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ УВАГИ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ.....	41
2.1 Методика дослідження рівня розвитку властивостей уваги.....	41
2.2 Аналіз результатів дослідження розвитку уваги у дітей з особливими освітніми потребами.....	49
ВИСНОВКИ.....	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	71
ДОДАТКИ.....	77

ВСТУП

Актуальність теми. Запровадження інклюзивного навчання вимагає від вчителів загальноосвітньої підготовки урахування у навчально-виховному процесі особливостей дітей з різними категоріями освітніх потреб. Однією із поширених проблем у навчанні дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзії є відсутність у вчителів системних знань про особливості протікання психічних процесів та специфіку врахування цього показника у навчальній діяльності. Оскільки для всіх категорій дітей із особливими освітніми потребами є характерним зниження пізнавальної діяльності та значно більший взаємозв'язок психічних процесів та функцій, ніж у дітей з типовим розвитком, тому врахування їхньої специфіки у навчальній діяльності є надзвичайно актуальним для теорії та практики інклюзивного навчання. Одним із провідних психічних процесів у навчанні молодших школярів, як з типовим розвитком, так із особливими освітніми потребами, є увага, завдяки якій забезпечується спрямованість пізнавальних процесів та якість засвоєння навчального матеріалу.

Проблемою вивчення уваги займалися багато вчених минулого та сучасності. Зокрема, теоретичні аспекти розвитку уваги у загальній психології та педагогіці відображено у дослідженнях Б. Ананьєва, Ю. Бабанського, М. Добриніна, Ю. Рождественського, І. Страхова та ін.; питання сутності уваги розкривається у працях Л. Виготського, П. Гальперіна, М. Добриніна, М. Ланге, В. Сухомлинського, Д. Узнадзе, К. Ушинського та ін.; вікову динаміку розвитку уваги вивчали І. Баскакова, Я. Коломинський, В. Крутецький, А. Люблінська, та ін.; властивості уваги – Ф. Гоноболін, М. Добринін, О. Запорожець, С. Рубінштейн, І. Страхов, В. Романов та ін.); на значущості уваги у навчальному процесі наголошували Ю Бабанський, І. Баскакова, Р. Лаптієва, М. Лиля, Ю. Рождественський, Н. Пахомова, М. Фіцула та ін.

У спеціальній психолого-педагогічній літературі проблема уваги та її формування у молодших школярів з особливими освітніми потребами репрезентована у працях Ю. Бугери, Л. Виготського, П. Гальперіна, О. Граборова, С. Лієпінь, О. Лурії, М. Матвєєвої, М. Певзнер, Л. Переслені, С. Рубінштейн, В. Синьова та ін.

Зважаючи на важливість уваги у навчальному процесі, її впливі на інші психічні процеси, на засвоєння знань, умінь та навичок, обізнаність педагогів інклюзивних класів про специфічні особливості уваги у дітей з різними категоріями освітніх потреб є вкрай важливою для реалізації індивідуального підходу у їх навчанні.

Це й обумовило вибір теми дипломної роботи магістра «Особливості розвитку уваги у молодших школярів з особливими освітніми потребами».

Мета дослідження – здійснити порівняльний аналіз особливостей розвитку уваги у молодших школярів з різними категоріями освітніх потреб.

Об'єктом дослідження є увага молодших школярів з особливими освітніми потребами.

Предмет дослідження – особливості розвитку уваги у молодших школярів з різними категоріями освітніх потреб.

Завдання дослідження:

- Здійснити теоретичний аналіз літературних джерел з проблеми розвитку уваги у молодших школярів з особливими освітніми потребами.
- Визначити особливості розвитку уваги у молодших школярів з різними категоріями освітніх потреб.
- Здійснити порівняльну характеристику особливостей прояву властивостей уваги у молодших школярів з різними категоріями освітніх потреб.

Методи дослідження: аналіз загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури; методика для дослідження стійкості уваги «Коректурна

проба» Бурдона; методика на визначення переключення уваги «Червоно-чорна таблиця» Шульте-Горбова; методика дослідження концентрації уваги «Трикутники»; методика на визначення стійкості та концентрації уваги «Переплутані лінії»; кількісний та якісний аналіз результатів дослідження.

Дослідження проводилось на базі Кам'янець-Подільського навчально-виховного комплексу №3 у складі загальноосвітньої школи I-III ступенів та ліцею Хмельницької області, Кам'янець-Подільської ЗОШ I-III ступенів №2 ім.Т.Г.Шевченка та Рівненської загальноосвітньої школи I-III ступенів №9 Рівненської міської ради. У дослідженні брало участь 30 учнів 1-4-х класів з особливими освітніми потребами.

Апробація результатів дослідження. За результатами дослідження було опубліковано 1 статтю у студентському збірнику наукових робіт. Апробація результатів дослідження відбувалась на звітній науковій конференції студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського університету імені Івана Огієнка за підсумками НДР у 2020р.

Дипломна робота магістра складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (54 найменування). Загальний обсяг дипломної роботи магістра 80 сторінок, з них – 70 сторінок основного тексту.

ВИСНОВКИ

Проведене порівняльне дослідження особливостей розвитку уваги у молодших школярів з особливими освітніми потребами дозволяє зробити такі висновки:

Завдяки аналізу загальної та спеціальної наукової літератури з'ясовано, що увага є необхідною умовою не лише внутрішньої психічної діяльності, але й її наявність визначає ефективність здійснення будь-якої зовнішньої практичної діяльності. Поняття «увага» визначається як форма психічної діяльності людини, що виявляється в спрямованості та зосередженості свідомості на певних об'єктах.

Відзначається особливе місце уваги у пізнавальній діяльності та її регуляції; вона є стрижнем засвоєння дитиною суспільного досвіду у процесі навчання та виховання. В онтогенетичному плані увага дитини проходить етапи свого становлення від мимовільної до довільної та післядовільної, набуває повноти характеристик – її властивостей: стійкості, концентрації, обсягу, переключення. Визначено, що сформованість уваги вивчається як у плані актуальної психічної та практичної діяльності, так і у віковому аспекті, оскільки на кожному етапі розвитку вона має свої особливості.

Зокрема увага молодших школярів з типовим розвитком характеризується незначною стійкістю (10-15 хвилин), невеликим обсягом (2-3 одиниці), недостатньою здатністю дітей до її розподілу, нерозвиненим переключенням. У дітей цього віку переважає мимовільна увага, але все більшого значення набуває довільна. Учень може зосереджуватись на тому, що говорить вчитель, показує у підручнику, на дошці. Водночас, стійкість довільної уваги незначна, і тому вчитель повинен спиратись на мимовільну увагу учня, використовуючи значну кількість наочності та стимулюючи пізнавальну активність дітей. Не зважаючи

на те, що на початку молодшого шкільного віку рівень розвитку властивостей уваги є невисоким та переважає мимовільна увага, протягом цього періоду діти з типовим розвитком досягають доволі високих показників як довільності уваги, так і рівня розвитку її властивостей.

Здійснивши експериментальне дослідження особливостей рівня розвитку властивостей уваги у молодших школярів з різними категоріями освітніх потреб, ми можемо зробити висновки, що особливості уваги у різних категорій дітей характеризуються як загальними, так і специфічними для кожної категорії дітей характеристиками. Загальним для усіх дітей є зниження пізнавальної активності, невисокий, а в окремих категорій дітей, і низький, півень мотивації досягнення успіху, зниження рівня розвитку окремих властивостей уваги. Специфічні якісні особливості уваги обумовлені структурою дефекту та особливостями функціонування нервової системи при різних категоріях порушень психофізичного розвитку.

Проведене нами дослідження рівня розвитку властивостей уваги у дітей з різними категоріями освітніх потреб засвідчило, що розвиток уваги у дітей із інтелектуальними порушеннями характеризується низьким рівнем розвитку усіх її властивостей та порушенням довільності. Все це негативно позначається на розвитку інших, пов'язаних з нею, психічних процесів та успішності дитини у навчанні.

Увага дітей із затримкою психічного розвитку характеризується певними специфічними особливостями стійкості та концентрації довільної уваги. Цим дітям необхідно докладати значно більше зусиль для засвоєння нового матеріалу під час навчального процесу; крім цього вони потребують постійної активізації уваги.

У молодших школярів з порушеннями зору має місце переважання слухової уваги над зоровою, а також відзначаються значні труднощі

формування довільної уваги. Важливо зазначити, що на розвиток властивостей уваги (концентрації, обсягу, розподілу, стійкості) впливає порушення зору.

У дітей з порушеннями слуху розвиток та продуктивність уваги залежить від ступеня виразності об'єктів, які сприймаються.

Увага молодших школярів із розладами спектру аутизму відзначається нестійкістю та малим обсягом, недорозвиненням всіх форм довільної уваги, які виявляються порівняно швидко при виконанні ними будь-якого нескладного завдання.

Усі вище описані особливості уваги дітей з особливими освітніми потребами негативно позначаються на розвитку інших психічних процесів та успішності засвоєння навчальної програми.

Тому, перспективними напрямками дослідження ми вважаємо ґрунтовний аналіз та порівняльну характеристику особливостей розвитку уваги молодших школярів у відповідності до класів, у яких навчаються учні; вивчення динаміки розвитку уваги у дітей з особливими освітніми потребами у підліткокому віці та розробку дидактичного забезпечення для розвитку уваги дітей з різними категоріями освітніх потреб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агеносова Н. Л. Развитие произвольного восприятия у детей дошкольного возраста // Развитие познавательных процессов. Москва, 1964. С. 17-28.
2. Аксенова М.Н. О педагогических условиях воспитания устойчивого произвольного внимания (на общегрупповых занятиях и вне их) у детей 6-7 лет : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01. Москва, 1975. 21 с.
3. Ананьев Б. Г. Воспитание внимания школьника. Москва ; Ленинград : Изд-во АПН РСФСР, 1964. 52 с.
4. Ансимова Н. П. Внимание // Познавательные процессы и способности в обучении / под ред. Шадрикова В. Д. Москва, 1990. С. 5 - 30.
5. Астафьев С. В. Психофизиологические показатели уровня внимания : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.02 / МГУ им. М. В. Ломоносова. Москва, 2003. 258 с
6. Бабич Н. М. Формування комунікативних навичок у старших дошкільників з порушеннями зору та інтелекту: дис. ... канд.пед. наук : 13.00.03. Київ, 2016. 230 с.
7. Байбара Т. М. Методика навчання природознавства в початкових класах : навч. посіб. / М-во освіти і науки України, Міжнар. фонд "Відродження". Київ : Веселка, 2010. 336 с.
8. Барташнікова І. А. Розвиток уваги та навичок навчальної діяльності у дітей 5-6 років. Тернопіль : Навч. книга-Богдан, 2006. 40 с.
9. Баскакова И. Л. Экспериментальное исследование устойчивости внимания подростков учащихся массовой и вспомогательной школ : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01 / МГПИ. Москва, 1968.152 с.
10. Баскакова И. Л. Внимание школьников-олигофренов. Москва : МГПИ, 1982. 67с.

11. Бугера Ю.Ю. Теоретичні аспекти проблеми формування властивостей уваги у молодших школярів з розумовою відсталістю // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова : зб. наук. пр. Серія 19: «Корекційна педагогіка та спеціальна психологія». Київ, 2011. №17. С. 318 - 322.
12. Бугера Ю.Ю. Залежність процесу соціалізації молодших школярів з розумовою відсталістю від особливостей сформованості уваги / Ю.Ю. Бугера // Зб. наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту імені Івана Огієнка. Серія : «Соціально-педагогічна». Вип. 14. Кам'янець-Подільський, 2011. С. 15 - 23.
13. Бугера Ю. Ю. Вплив розвитку властивостей уваги молодших школярів з розумовою відсталістю на успішність навчання // Зб. наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту імені Івана Огієнка. Серія : «Соціальнопедагогічна». Вип. 15. Кам'янець-Подільський, 2011. С. 204 - 208.
14. Выготский Л. С. Избранные психологические исследования. Москва : Педагогика, 1956. С. 438 - 452. 47. Выготский Л. С. Педагогическая психология. Москва : Педагогика, 1999. Ч. 1. 219 с.
15. Выготский Л. С. Принципы воспитания физически дефектных детей // Соб. Соч. : в 6 т. / под ред. Т. А. Власова. Москва, 1983. Т. 5. С. 49 - 62.
16. Выготский Л. С. Развитие высших форм внимания в детском возрасте // Хрестоматия по вниманию / под ред. А. Н. Леонтьева, А. А. Пузыря. Москва, 1976. С. 113 - 129.
17. Гальперин П. Я. К учению об интериоризации // Вопросы психологии. 1966. № 6. С. 25 - 32.
18. Гальперин П. Я. Методы обучения и умственное развитие ребенка. Москва : Изд-во МГУ, 1985. 45 с.
19. Граборов А. Н. Организация детской среды, как основа воспитательной работы в вспомогательной школе // Вопросы воспитания слепых,

- глухонемых и умственно-отсталых детей : сб. статей и материалов / под ред. Л. С. Выготского. Москва, 1924. С. 104 - 110.
20. Граборов А. Н. Очерки по олигофренопедагогике. Москва : Учпедгиз, 1961. 191 с.
21. Грановская Р. М. Элементы практической психологии. Ленинград : Изд-во Ленинград. ун-та, 1982. 340 с. 72. Грудньов Я. І. Як виховувати увагу учнів // Рад. школа. 1990. № 5. С. 68 - 71.
22. Карпов А. В. Общая психология : учебник. Москва : Гардарики, 2004. 232 с.
23. Кобильченко В. В. Взаємодія зовнішніх і внутрішніх чинників у розвитку особистості // Дефектологія. 2000. № 3. С. 23 - 26.
24. Лебединский В. В. Нарушения психического развития в детском возрасте : учеб. Пос. Москва : Академия, 2003. 144 с.
25. Левитина С. С. Можно ли управлять вниманием школьника? Москва : Знание, 1980. 93 с. 131. Леонтьев А. А. Что такое деятельностный подход в образовании? // Начальная школа: плюс-минус. 2001. №1. С. 3 - 6.
26. Леонтьев А. Н. Понятие отражения и его значение для психологи // Сборник : XVIII Междунар. психологический конгресс, 4-11 августа 1966 г. Москва : Наука, 1966. С. 8-20. 133. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психіки. Москва : МГУ, 1981. 584 с
27. Лиепинь С. В. Особенности внимания умственно отсталых младших школьников : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.10 / АПН НИИД. Москва, 1977. 118 с
28. Морозова Н. Г. Формирование познавательных интересов у аномальных детей. Москва : Просвещение, 1969. 142 с.
29. Общая психология / под. ред. А. В. Петровского. Москва : Просвещение 1986. 231с.

30. Особенности познавательной деятельности учащихся вспомогательной школы / под ред. И. М. Соловьева. Москва : Изд-во АПН РСФСР, 1953. 188 с.
31. Петрова В. Г. Речь умственно отсталых школьников // Особенности умственного развития учащихся вспомогательной школы. Москва, 1965. С. 129 - 217.
32. Основы спеціальної дидактики / за ред. Єременко І. Г. Київ : Рад. шк., 1986. 199 с.
33. Основы психодиагностики : учеб. пособ. для студ. педвузов / под общ. ред. А. Г. Шмелева. Москва ; Ростов-на-Дону : Феникс, 1996.
34. Основы специальной психологии : учеб. пособ. для студ. сред. пед. учеб. заведений / Л. В. Кузнецова [и др.] ; под ред. Л. В. Кузнецовой. Москва: Академия, 2002. 480 с.
35. Панушкина Л. А. Психологические особенности внимательности как свойства личности в школьном возрасте : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / МГПИ им. В. И. Ленина. Москва, 1991. 214 с
36. Психология внимания / под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романова. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : АСТ : Астрель, 2008. 704 с.
37. Психология детей с отклонениями и нарушениями психического развития / сост. и общ. ред. В. М. Астапова, Ю. В. Микадзе. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 384 с.
38. Психологічна енциклопедія / упоряд. О. М. Степанов. Київ: Академвидав, 2006. 424 с. 205. Психологія : підруч. для пед. вузів освіти / за ред. Г. С. Костюка. Київ : Рад. шк., 1968. 571 с. 206. Психологія : підруч. для студ. вищ. закл. освіти / за ред. Ю. Л. Трофімова. Київ : Либідь, 2001. 400 с.
39. Раев А. И. Управление умственной деятельностью младших школьников. Ленинград : ЛГПИ им. А. И. Герцена, 1976. 134 с.
40. Рамуль К. А. Введение в методы экспериментальной психологии. Тарту, 1963. 329 с.

- 41.Рубинштейн С. Я. Психология умственно отсталого школьника : учеб. Пособие. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Просвещение, 1986. 192 с.
- 42.Рутман Э. М. Исследования развития внимания в онтогенезе // Вопросы психологии. 1990. № 4. С. 161 - 164.
- 43.Синьов В. М. Матвеева М.П., О. П. Хохліна О. П. Психологія розумово відсталої дитини. Київ : Знання, 2008. 359 с.
- 44.Скрипченко О. В., Долинська Л. В., Огороднійчук З. В. Загальна психологія. Київ : Либідь, 2005. 464 с 229. Словарь-справочник по возрастной и педагогической психологии / под ред. М. В. Гамезо. Москва : Пед. о-во России, 2001. 128 с.
- 45.Соловьев И. М. Психология познавательной деятельности нормальных и аномальных детей: сравнение и познание отношений и предметов. Москва : Просвещение, 1966. 224 с.
- 46.Солодухова О. Г. О переключении внимания учащихся в процессе усвоения ими нового материала // Возрастные особенности познавательной деятельности школьников и студентов : сб. науч. тр. Москва, 1979. С. 26 - 32.
- 47.Стадненко Н. М., М. П. Матвеева М. П., А. Г. Обухівська А. Г. Нариси з олігофренопедагогіки . Кам'янець-Подільський : КПДУ, 2002. 200 с
- 48.Хохліна О. П. Корекційна спрямованість трудового навчання в допоміжній школі : навч.-метод. посіб. Київ : Імідж Прінт, 2006. 176 с. 188
- 49.Хохліна О. П. Методологічні й теоретичні основи психології : навч. посіб. / Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2014. 232 с. 253. Хохліна О. П. Основи спеціальної психології : [курс лекцій] / Нац. акад. внутр. Справ. Київ, 2011. 104 с.
- 50.Хохліна О. П. Психолого-педагогічні основи корекційної спрямованості трудового навчання учнів з вадами розумового розвитку. Київ : Педагогічна думка, 2000. 286 с

51. Хрестоматия по вниманию / под ред. А. Н. Леонтьева. Москва : Издво МГУ, 1976. 305с. 256. Худик В. А. Диагностика детского развития : методы исследования. Киев : Освіта, 1992. 220 с.
52. Экспериментальное исследование внимания / под ред. Баскаковой И. Л. Москва, 1970. 235 с.
53. Элькин Д. Г. Новая книга о внимании // Вопросы психологии. 1974. № 4. С. 165 - 166. 262. Эльконин Д. Б. Психологические вопросы формирования учебной деятельности в младшем школьном возрасте // Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии. Москва, 1981. С. 85 – 90